

جایگاه طنز در توسعه سیاسی ایران؛

تحلیل محتوای طرح روی جلد ماهنامه گل آقا از ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴

فاطمه نجف‌زاده^۱، محمدرضا دهشیری^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۳

چکیده:

طنز سیاسی می‌تواند تأثیر بسزایی در پیشبرد جامعه به سمت رشد و تعالی داشته باشد. همچنین طنز سیاسی ماهنامه گل آقا را می‌توان به عنوان یکی از عوامل زمینه ساز برای نیل به توسعه سیاسی در دوران اصلاحات دانست. این پژوهش در پی پاسخگویی به این سوال است که طنز سیاسی در فاصله سال‌های ۷۶-۸۴ چه تأثیری بر توسعه‌ی سیاسی ایران داشته است. فرضیه این پژوهش "طنز سیاسی موجب گشایش فضای تساهل و تسامح و انتقادپذیری و در نتیجه ارتقا توسعه سیاسی ایران در دوره اصلاحات سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴ گردیده است" به صورت تحلیل محتوای جلد ماهنامه گل آقا (۹۴ جلد) به روش اسنادی، کتابخانه‌ای و مصاحبه انجام گرفته و به این نتیجه رسید که طنز سیاسی با توجه به دارا بودن محورهای مشترک با شاخص‌های توسعه سیاسی و در نتیجه دارا بودن دو رویکرد بازتاب دهنده و جهت دهنده از کاستی‌ها و نقایص از سوی جامعه به سمت دولت، سهم بسزایی در گام برداشتن ایران از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب داشت. با توجه به بررسی محورهای مشترک دوران اصلاحات و ماهنامه گل آقا، تأثیر آن بر توسعه سیاسی کاملاً مشهود بوده، چنانکه می‌توان طنز سیاسی ماهنامه گل آقا را آئینه تمام نمای دلمشغولی‌های دوران اصلاحات بی‌هیچ قسمت تار و تاریک دانست.

واژگان اصلی: طنز سیاسی، توسعه سیاسی، تحلیل محتوا، گل آقا، اصلاحات.

۱. دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم، ایران.

Najafzadeh1389@gmail.com

۲. دانشیار علوم سیاسی دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

Mohammadreza_dehshiri@yahoo.com

مقدمه

میل رسیدن به توسعه را می‌توان هدف غایی تمامی انسانها فرض کرد که برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند. کشور ایران نیز از آن دست کشورهایی است که فراز و نشیبهای بسیاری در عرصه نظام حکومتی و سیاسی را دارا می‌باشد و از میان دوره‌های سیاسی ایران، دوره اصلاحات بیش از هر دوره‌ای سودای رسیدن به توسعه سیاسی را در سر می‌پروراند. چنانکه آقای خاتمی در تفسیر اصلاحات می‌گوید: "اصلاحات یعنی توسعه همه جانبه، پایدار، یعنی توسعه سیاسی، فرهنگی، توسعه اقتصادی و توسعه علمی" (ترابی، ۱۳۸۸: ۲۶۱).

و لوسین پای می‌گوید: توسعه سیاسی عبارتست از "حرکت به سوی ظرفیت فزاینده سیستم سیاسی در رابطه با محیط خود جهت اجراء برنامه‌ها" (پای^۱، ۱۹۶۶: ۴۵).

از آنجا که "طنز اصلاحگر است و می‌خواهد وضع موجود را که گمان می‌کند سخره آمیز و نادرست است، به وضع مطلوب دگرگون کند" (پوینده، ۱۳۸۱: ۱۵) و طنز سیاسی می‌تواند خود یک هدف باشد که رسیدن به آن زمینه را برای رسیدن به هدفی والاتر در جامعه که توسعه سیاسی می‌باشد، فراهم کند.

طنز در نگارش و نمایش، متن یا نمایشی که با استفاده از صورت ظاهری فکاهی به نقد فرد، اجتماع، اندیشه و هر چیز دیگری که قابل انتقاد باشد، می‌پردازد و هدف آن نشان دادن کاستی‌ها و بدهی‌ها و مفاسد و در نهایت توجه دادن مردم به آن‌ها و اصلاح آنهاست. در طنز، خنده، هدف نیست بلکه ابزار و وسیله است. طنز پرداز با سلاح خنده به جنگ کاستی‌ها و بدی‌ها می‌رود (محمدی مهر، ۱۳۸۷: ۱۹۶).

ایرانیان در بدترین شرایط اوضاع سیاسی و اجتماعی کشورشان با طنزگوئی و لطیفه سرایی حقایق را بیان کرده اند و با زبان طنز مکتوبات قلبی خود را ابراز نموده اند. (طنز سیاسی گروهی از طنزنویسان، ۱۳۷۶: ۵) با توجه به اینکه طنز پرداززی در ادب فارسی معاصر بیشتر در روزنامه‌ها و نشریات رواج دارد و عموماً با مقاصد سیاسی همراه است (شریفی، ۱۳۸۷: ۹۷۴). و پاسداری از هنر

فاخر طنز فارسی عموماً بر عهده طنز سیاسی و طنزپردازان حاضر در این صحنه بوده است (احترامی، ۱۳۷۸: ۸)، پس از انقلاب ۱۳۵۷، در برهه کوتاهی چند نشریه طنز سر بر آوردند از جمله "نشریه گل آقا" که زنده یاد کیومرث صابری فومنی در اوایل دهه شصت، دست به انتشار آن زد. انتشار این نشریه روح تازه‌ای در طنز سیاسی- اجتماعی معاصر جامعه ایران دمید و سر منشأ پدید آمدن آثار طنز نو در ادبیات معاصر ایران گردید، که بر بسیاری از کژی‌ها و کمبودها و ناراستی‌های اجتماعی و سیاسی انگشت می‌نهاد.

ماهنامه گل آقا یکی از نشریه‌های سالهای بعد از انقلاب به ویژه سال‌های ۷۶ تا ۸۴ بدلیل مخاطبان زیادی که داشت ضمن تأثیرگذاری بر روی افکار عمومی توانست جایگاهی جامعه‌پسند برای خود بدست آورد و همچنین با بن‌مایه‌های طنز، فضایی مناسب را برای انتقادپذیری مسئولان حکومتی و تلطیف فضای اجتماعی فراهم آورد و در نتیجه موجبات ارتقای شاخص‌های توسعه سیاسی ایران بویژه در دوران اصلاحات گردد. لذا با توجه به توضیحاتی که به آن پرداخته شد این پژوهش بر آن است تا با نگاهی به جایگاه طنز در توسعه سیاسی ایران، تحلیل محتوای جلد نشریه گل آقا (ماهنامه) به بررسی و نقش آن در سالهای ۷۶ تا ۸۴ در دوران اصلاحات (ریاست جمهوری سید محمد خاتمی) در توسعه سیاسی کشور بپردازد. اما اینکه اینک طنز چه ویژگی‌هایی دارد که می‌تواند تأثیر گذار باشد؟ توسعه سیاسی چیست؟ و چگونه از طنز سیاسی تأثیر می‌پذیرد و توسعه سیاسی چه شاخصه‌هایی دارد که کشور در سالهای ۷۶ تا ۸۴ از آن برخوردار بوده، در ادامه به آن پرداخته می‌شود و در نهایت اینکه ماهنامه گل آقا کارکرد انعکاسی در توسعه سیاسی داشته یا کارکرده جهت دهنده؟

نشریات گل آقا دارای هفته‌نامه، ماهنامه و سالنامه می‌باشد و علت اینکه ماهنامه برای پژوهش انتخاب شده به این جهت است که برای ترسیم یک چشم‌انداز کلان از ۸ سال، به دلیل محدودیت زمانی و تعداد زیاد هفته‌نامه و همچنین تعداد ۸ سالنامه که بسیار محدود است، ماهنامه حد وسط بوده و در عین تفصیل که ۹۴ جلد می‌باشد، می‌توان تحلیلی مناسب‌تر و چشم‌اندازی بهتر ارائه کرد.

اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق:

توسعه سیاسی بعنوان محوری‌ترین برنامه دوره اصلاحات بوده و توسعه بدون توسعه سیاسی اولاً ابر و ثانیاً ناموفق است یعنی اگر انسان به لحاظ سیاسی و فرهنگی توسعه یافته باشد می‌تواند با خلاقیت خود اقتصاد پویا و امنیت و اقتدار در جامعه پدید آورد و بدون توسعه

سیاسی حتی در زمینه‌های دیگر هم نمی‌توان پیشرفت کرد. در توسعه سیاسی آنچه مهم است به رسمیت شناختن حق آزادی شهروندان است. شهروندان صاحب حق (از جمله حاکمیت بر سرنوشت خود و حق آزادی بیان و اندیشه) هستند. (خاتمی، ۱۳۷۹: ۱۳۰) توسعه سیاسی در دوره اصلاحات یک مسأله مهم و اساسی بود.

مروری بر پیشینه تحقیقات داخلی:

در خصوص طنز سیاسی در ایران و توسعه سیاسی بصورت جداگانه تاکنون کتاب‌های بسیاری نوشته شده و پژوهش‌های زیادی صورت گرفته که هر یک از زاویه و نگاه خاص به آن پرداخته اند و از تعداد ۱۶۰ پژوهش در حوزه توسعه سیاسی و ۲۰ اثر در حوزه طنز سیاسی (چه مقاله و چه پایان‌نامه)، می‌توان به تعدادی از پژوهش‌های مشابه صورت گرفته‌ی مرتبط با موضوع در جهت بیان اهمیت انجام پژوهش حاضر اشاره کرد. اما در خصوص رابطه بین دو متغیر طنز و توسعه سیاسی پژوهشی تاکنون صورت نگرفته است.

پیشینه تحقیقات داخلی در حوزه طنز سیاسی:

پایان‌نامه زهرا امینی (۱۳۹۳) با عنوان "بررسی جایگاه طنز از گذشته تا به امروز با تأکید بر آثار عبید زاکانی، علی اکبر دهخدا و کیومرث صابری فومنی (گل‌آقا)" اشاره کرد که وی طنز را در اصطلاح ادبی، شیوه خاص انتقادی می‌داند که ادبا به وسیله آن به صورت غیرمستقیم و با بزرگ‌نمایی واقعیت‌ها ضعف‌های و لغزش‌های اجتماعی را مورد نقد قرار می‌دهند و هر نویسنده و ادیب طنزپردازی در جهت بیان مقاصد اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... از شگردهای هنری خاص خود بهره می‌برد، نگارنده در تحقیق مزبور ضمن بررسی و تحلیل اوضاع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی عصر هر سه ادیب و طنزپرداز برجسته ادبیات فارسی (عبید زاکانی، علی‌اکبر دهخدا (دخو) و کیومرث صابری فومنی (گل‌آقا) روشن می‌سازد که چگونه ادبای طنزپرداز برجسته ایران‌زمین توانسته‌اند با استفاده از شیوه طنز و عناصر و سازوکارهای القای بیان و معانی و مقاصد خود را نسبت به اوضاع اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه بیان نمایند و هریک از آنان با بهره‌گیری از طنز، کدام بخش از اوضاع جامعه را مورد بررسی قرار داده‌اند که سپس نگارنده، پس از بررسی و تأمل ژرف بینانه به آثار هریک از آنان، به این نتیجه رسیده که گل‌آقا در جهت انتقاد و اصلاح لغزش‌های جامعه گام برداشته و گاهی شخصیت‌های سیاسی و

مسئولین بخش‌های مختلف جامعه را در قالب طنز مورد انتقاد قرار داده است.

پایان‌نامه ناهید بهرامی (۱۳۹۲) با عنوان "سیر تحول تاریخی طنز سیاسی از فتح تهران تا پایان پهلوی" معتقد است که مطبوعات به عنوان رسانه‌ای عمومی و فراگیر، همواره به عنوان یکی از ابزار انتقال پیام مطرح بوده‌اند. از زمان پیدایش مطبوعات در ایران، این رسانه در خط سیر خاص هر دوره به طی طریق پرداخته و به مقتضای شرایط سیاسی و اجتماعی روند خاصی را دنبال کرده است. گاه مانند دوره‌ی مشروطیت به یکباره تعداد نشریات افزایش یافته و بالنده می‌شوند. گاه با سختگیرها و توقیفها به حاشیه‌ی سیاست رانده شده و تا جایی که به آن‌ها اجازه داده شده به روشنگری عمومی پرداخته‌اند. مطبوعات فکاهی به عنوان ابزاری موافق طبع عامه جایگاه خاصی در تاریخ مطبوعات دارند و با حربی طنز و فکاهه تأثیری چه بسا بیشتر از جراید جدی بر جای نهاده‌اند. مطبوعات فکاهی نیز مانند سایر جراید در ادوار گوناگون و بسته به شرایط سیاسی و اجتماعی با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده، گاه راه تعالی پیموده و گاه به دلیل اعمال محدودیتهای سیاسی از مسیر اصلی رسالت خود به خطا رفته و راه تملق در پیش گرفته‌اند. در این پژوهش سعی بر این بوده که سیر تحول مطبوعات فکاهی ایران در دوره‌ی حکومت احمد شاه قاجار و همچنین دوره پهلوی اول بررسی شود.

پیشینه تحقیقات داخلی در حوزه توسعه سیاسی:

پایان‌نامه محمدعلی امراللهی رامشه (۱۳۸۹) با عنوان "تداخل بحران‌ها و تاثیر آن بر توسعه سیاسی پهلوی دوم" که در این پژوهش چگونگی پیدایش بحران‌های توسعه را در دوره پهلوی دوم بررسی می‌نماید. و از میان ۵ بحران توسعه (بر اساس نظریه بحران‌ها) به دلیل محدودیت‌ها به بررسی ۳ بحران هویت، مشروعیت و نفوذ که جنبه‌های روانشناختی دارد پرداخته است. از طرف دیگر وجود شکاف‌ها و چندپارگی‌های اجتماعی روند توسعه را دشوار می‌کند و سبب تداخل و انباشت بحران‌های توسعه می‌گردد. از این رو توسعه سیاسی کند می‌شود و با تداخل و انباشت بحران‌ها دولت در وضعیت متزلزل و خطرناکی قرار می‌گیرد که ناگزیر است برای حفظ موقعیت خود به سرکوب و افزایش قدرت نظامی امنیتی خود بپردازد. بررسی دقیق این مسئله که بحران‌های توسعه در دوره پهلوی دوم چگونه بوجود آمده‌اند و چه تأثیری بر توسعه سیاسی گذاشته‌اند، هدف این پژوهش است.

پایان‌نامه سجاد احسانی (۱۳۸۸) با عنوان "دولت و توسعه سیاسی (بررسی موردی: تاثیر

دولت هشت ساله اصلاحات در توسعه سیاسی ایران سالهای ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴) که برای پیمودن مسیر توسعه سیاسی در یک کشور، عمدتاً دو رهیافت را متصور می‌داند. رهیافت جامعه محور و رهیافت نخبگان محور. توسعه یافتگی کشورهای غربی را محصول تکیه بر رهیافت جامعه محور می‌داند و به دلیل قوت فرهنگ سیاسی و مبانی اجتماعی در این جوامع، توسعه را از پایین به بالا می‌داند و رهیافت دیگر رهیافت نخبه محور، این رهیافت مختص جوامع در حال توسعه و کشورهای جهان سوم است و به دلیل ضعف مبانی اجتماعی و فرهنگ سیاسی این جوامع توسعه سیاسی را از بالا به پایین می‌داند. و با تمرکز بر نقش ایجابی دولت بر فرایند توسعه سیاسی و نیز با مطالعه عملکرد ۸ ساله دولت اصلاحات در ایران در یافته است که در این برهه زمانی دولت اصلاحات نقش موثری را در پیشبرد فرآیند توسعه سیاسی کشور داشته است.

طنز:

طنز از نظر محتوا - نه قالب - یکی از انواع ادبی است که نویسنده و شاعر در آن علل و مظاهر واپس ماندگی و معایب و مفسد و ناروایی‌های دردناک جامعه را، به قصد اصلاح، با چاشنی خنده، به طور برجسته و اغراق‌آمیز و توأم با اشاراتی به وضع معمول زندگی بیان می‌کند (شوقی، ۱۳۸۴: ۲۸۷).

در اصطلاح ادب، شیوه خاص بیان مفاهیم تند اجتماعی و انتقادی و سیاسی و طرز افشای حقایق تلخ و تنفر آمیز ناشی از فساد و بی‌رسمی‌های فرد یا جامعه را که دم زدن از آنها به صورت عادی یا به طور جدی، ممنوع و متعذر باشد، در پوششی از استهزاء و نیشخند، به منظور نفی و برافکندن ریشه‌های فساد و موارد بی‌رسمی، طنز می‌نامند (بهزادی اندوه‌جردی، ۱۳۷۹: ۶). منظور از طنز «شیوه‌ای از نقد و اعتراض است که طنزپرداز به منظور اصلاح و با زبانی هنری و عموماً غیر شخصی، به کمک تیپ‌سازی و با بیانی که حاصل آن ریشخند یا نیشخند است، به خلق اثر ادبی - هنری می‌پردازد» (آرین پور، ۱۳۷۲: ۳۷).

طنز یکی از گونه‌های ادبی و هنری تفکر انتقادی است. سرشتی انتقادی دارد و به گفته چرنیشفسکی: طنز، آخرین مرحله‌ی تکامل نقد است. طنز، تصویر هنری جمع تناقض‌ها و تضادهای درونی و بیرونی انسان و جامعه در لحظه و تاریخی واحد، با بیان و لحنی نیشخندآفرین است که می‌توان بر پایه‌ی درون مایه اثر به گونه‌های: طنز سیاسی، اجتماعی، تاریخی، اخلاقی

و منشی، فلسفی، دینی و موقعیتی تقسیم کرد (صلاحی، ۱۳۸۰: ۶۸) و همچنین می‌توان بر پایه محورهای بیانی به گونه‌های: کلام محور، تصویر محور و تصویر-کلام محور تقسیم کرد. طنز کلام محور خود به دو گونه گفتاری و نوشتاری تقسیم می‌شود. که هر یک از این دو گونه نیز به دو شیوه‌ی بیانی مثنور و منظوم تقسیم می‌شوند. طنز مثنور نوشتاری از فرم‌های گوناگون ادبی بهره گرفته است. فرم‌های ادبی چون: حکایت، تمثیل، قصه و افسانه‌های مثنور و منظومی که از زبان حیوانات روایت می‌شده است، داستان کوتاه، رمان، فیلم نامه، کاریکلماتور، خاطره نویسی، سفرنامه‌های خیالی و... طنز منظوم نیز از انواع گوناگون قالب‌های بیانی شعر کلاسیک و نو بهره گرفته است تمامی آثار طنزی که در قلمرو هنرهای تجسمی به ویژه نقاشی، کاریکاتور و گرافیک خلق شده در زمره‌ی طنز تصویر محور است (باختین، ۱۳۷۷: ۷۹).

طنز معایب و زشتی‌های رفتار آدمیان را گاه با سخنانی طیبیت آمیز و گاه به تلخی و ایجاد تضاد به تصویر می‌کشد. چنانکه زروئی از طنز چنین تعریفی ارائه می‌کند: "بیان واقعیت‌های تلخ به زبان شیرین، کنایی، نشاط آور و منصفانه" (زروئی، ۱۳۹۴).

طنز سیاسی:

طنز سیاسی شیوه خاص بیان مفاهیم تند اجتماعی، سیاسی و طرز افشای حقایق تلخ و تفرآمیز ناشی از فساد و بی‌رحمی‌های فرد یا جامعه است (بهبزادی‌اندوهجردی، ۱۳۷۸: ۲) و زبان انتقاد غیرمستقیم یا بیانی اغراق‌آمیز از مفاسد و معایب حقایق تلخ سیاسی و اجتماعی است؛ و هدف آن اصلاح عواملی است که راه توسعه کشور و مردم را ناهموار می‌سازد و بالاترین و پایین‌ترین مراتب هرم قدرت سیاسی را آماج خود قرار می‌دهد (باقری‌خلیلی و رودکی، ۱۳۸۵: ۱۷).

در جامعه‌ای که طنز سیاسی در آن نیست جامعه‌ای مرده است و جامعه‌ای که طنز سیاسی دارد و بیان می‌شود نشان دهنده ثبات و آزادی بیان هست هر چقدر طنز سیاسی در یک کشور وجود داشته باشد جامعه به نشاط و سرزندگی نزدیک‌تر می‌شود ("بیابانکی، ۱۳۹۴).

صدر در بیان طنز سیاسی می‌گوید: "طنز سیاسی طنزی است که به مباحث و موضوعات سیاسی می‌پردازد و یا مضامین سیاسی را مد نظر دارد." (صدر، ۱۳۹۴) و همچنین زروئی اظهار می‌دارد: "اگر یک موضوع تلخ اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، مثل تورم و رکود و... در جامعه باشد و طنز پرداز با زبان کنایی و شیرین، آن را مطرح کند و جانب انصاف را رعایت کند و نشاط‌آور و نه لزوماً خنده‌دار بنویسد، یعنی موضوعی را که جامعه از آن لطمه می‌خورد مخصوصاً

در زمینه سیاسی و طنز پرداز آن را مبتنی بر همان تعریف اولیه که قبلاً عرض کرده‌ام، بیان نماید بطوری که مردم به اصطلاح دلشان خنک شود از اینکه کسی حرف دلشان را زده است" (زرروئی، ۱۳۹۴).

توسعه سیاسی:

توسعه سیاسی در فرهنگ‌های سیاسی تعریف دقیق و مورد وفاقی ندارد، لیکن معنای ارتكازی آن تقریباً فراهم کردن زمینه بیشتر برای حضور مردم در عرصه‌های مختلف امور جامعه است؛ مانند توسعه شوراها، فعال کردن احزاب و جمعیت‌های سیاسی، مطرح شدن بیشتر مسائل سیاسی در مطبوعات و رسانه‌ها و... در فرهنگ علوم سیاسی، در تعریف توسعه سیاسی آمده است: «افزایش ظرفیت و کارایی یک نظام سیاسی در حل و فصل تضادهای منافع فردی و جمعی، ترکیب مردمی بودن، آزادگی و تغییرات اساسی در یک جامعه...» (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹: ۴۰۲).

ابعاد توسعه را می‌توان به اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی تقسیم کرد که بعد سیاسی توسعه با توجه به ضرورت بحث مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بعد سیاسی توسعه یا توسعه سیاسی:

همیشه در خصوص تعریف دقیق توسعه سیاسی، اختلاف نظرهایی وجود داشته است. آنچه در بحث توسعه سیاسی مطرح می‌شود مسئله بهسازی یا زوال سیاسی و مسئله پیشرفت یا پسرفت سیاسی است (بلوندل^۱، ۱۹۹۰: ۴۰). در سال‌های اخیر در جامعه ایران این واژه مطرح شده و مورد بررسی پژوهشگران علوم اجتماعی و علوم سیاسی قرار گرفته است که برای تحقق آن و پیاده کردن عناصر اصلی آن و به خصوص عنصر مشارکت، باید توجه را به دو رکن اصلی دولت و جامعه مدنی معطوف کرد.

توسعه سیاسی با رشد جامعه مدنی و میزان کارآمدی آن رابطه مستقیم و تنگاتنگ دارد. جامعه‌ای توسعه یافته است که جامعه مدنی تکامل یافته و نهادینه شده باشد. البته لازمه توسعه سیاسی هم، وجود دولت مقتدر و کارآمد می‌باشد. برای رسیدن به یک جامعه توسعه یافته باید

هم دولت توسعه گرا و هم جامعه مدنی توسعه گرا وجود داشته باشد. سهم دولت در توسعه سیاسی، به رسمیت شناختن توانایی‌ها، قابلیت‌ها و حقوق جامعه مدنی و کمک به بارور شدن و نهادینه کردن آن است و سهم جامعه مدنی در این امر، فراهم کردن زمینه‌های افزایش مشارکت‌های عمومی در قالب سازمان‌ها و تشکل‌های داوطلبانه و ارادی از یک سو و کمک به ارتقاء ظرفیت سیستم سیاسی و تقویت کارآمدی آن از سوی دیگر می‌باشد (کاظمی، ۱۳۷۶: ۲). به بیان دیگر توسعه سیاسی که شامل فرایندهای نهادینگی و مشارکت سیاسی است، به خودی خود صورت نمی‌گیرد، بلکه تابعی از تلاش آگاهانه و برنامه‌ریزی شده دولت در جهت اصلاح نقش‌ها، هنجارها و نهادهای سیاسی است (ازغندی، ۱۳۷۹: ۹۹). که دو وجه دارد: اول بعد ملی یعنی از طریق توسعه سیاسی اوضاع باید به گونه‌ای گردد که جامعه بتواند از حداکثر استعداد و تلاش شهروندانش بهره‌مند شود و پیشرفت در همه امور بدون آنکه ثبات نظام سیاسی دچار ناآرامی و تزلزل شود، محقق گردد.

بعد دوم توسعه سیاسی از منظر فرد صورت می‌گیرد. به این معنا که هر شهروند باید بتواند مستقل و آزاد بیندیشد و رفتار کند و تنها خط قرمز عالم محدود کننده و در عمل اجتماعی، قانون باشد. یعنی حقوق و آزادی آحاد مردم به رسمیت شناخته شود (خاکی فیروز، ۱۳۷۸: ۷). ارائه تعاریفی مفهومی از توسعه سیاسی به درک بیشتر ما کمک می‌کند، که در ذیل پرداخته می‌شود:

جدول (۱) تعاریف توسعه سیاسی

پژوهشگر	تعریف
هانتینگتون	فرایند توسعه تقاضاهای جدیدی به صورت مشارکت و ایفای نقشهای جدیدتر فراهم می‌کند لذا نظام سیاسی باید از ظرفیت و تواناییهای لازم برای تغییر نضعیا برخوردار باشد (بدیع، ۱۳۷۶)
پای، آلموند، وربا، بینگهام، پاول، کلمن، و دویچ و هانتینگتون	معیارهای توسعه را پیچیدگی نظام سیاسی، استقلال نظام سیاسی، انعطاف‌پذیری نظام سیاسی، وحدت و یگانگی نظام سیاسی، مشارکت سیاسی، توانایی نظام بر حل و جذب مشارکت مردم، گذر از بحران‌های ۵ گانه، ترجیح فعالیت‌های دسته‌جمعی بر فردگرایی، فرهنگ سیاسی، توسعه شهرگرایی، توسعه سواد و تحصیل، شبکه وسیع ارتباط

پژوهشگر	تعریف
	رسانه‌های جمعی (دارابی، ۱۳۸۸: ۷۲)
آقابخشی و افشاری‌راد	بهبود گسترش همه شرایط و جنبه‌های مادی و معنوی زندگی اجتماعی یا گسترش ظرفیت نظام اجتماعی اعم از برآوردن نیازهای محسوس یک جامعه از جمله امنیت ملی، آزادی فردی، مشارکت سیاسی، برابری اجتماعی، رشد اقتصادی، صلح و موازنه محیط زیست و فرایندی که وضعیت زندگی افراد را بهبود می‌بخشد (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹: ۱۰۴)
امام خمینی (ره)	توسعه سیاسی متضمن تعالی انسان، رفع نیازهای مادی و معنوی در قالب مردم سالاری، عقلانیت، قانونمندی، آزادی، نظم و عدالت، رفاه، امنیت، تقوا و شایستگی (لک زایی و حسینی، ۱۳۹۱).

شاخص‌های توسعه سیاسی:

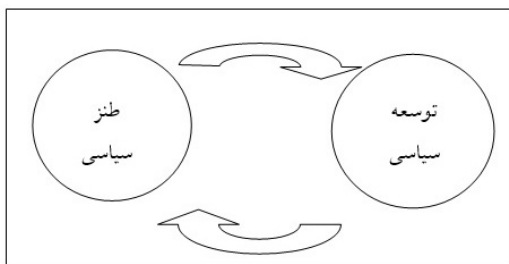
شاخص‌های توسعه سیاسی عبارتند از: یکپارچگی سرزمینی، شکل‌گیری ملت یا یکپارچگی ملی، تحول در ساختار اجتماعی و پیدایی گروه‌های جدید، مشارکت سیاسی و نقش مردم در روندهای سیاسی، فرهنگ سیاسی ادارکی، انتخابات آزاد و افزایش حق رأی، آزادی عقیده و بیان (حق اظهار و اعلام و انتشار عقاید سیاسی و فرهنگی و علمی و آزادی افراد در بیان عقیده بدون ترس از دخالت دولت)، فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی، آزادی مطبوعات و رشد و تنوع رسانه‌های جمعی (آزادی مطبوعات که به موجب این اصل افراد حق نشر افکار و عقاید را از طریق نوشته‌ها یا مطبوعات دارند بدون اینکه نشر آن‌ها موقوف به تحصیل اجازه یا محکوم به سانسور باشد) (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹: ۲۲۲)، انعطاف نظام سیاسی در حل بحران‌های سیاسی اجتماعی و اصلاح‌پذیری آن، اعتمادسازی، تمرکز زدایی سیاسی و اداری، خصلت غیر شخصی بودن سیاسی و نهادمندی آن، خودگردانی واحدهای محلی یا حکومت محلی، گسترش امکانات آموزشی، نقش موثر هیئت‌های قانون‌گذار و نمایندگی، نقش سازمان‌های قدرتمند برای رسیدگی به شکایات مردم، بردباری و تساهل سیاسی (تساهل سیاسی: اعتراض متصل به پذیرش، آنچه را که قبول نداریم می‌پذیریم) (بشیریه، ۱۳۸۲: ۶۶)، گسترش پایگاه اجتماعی نخبگان

سیاسی، استقلال قوه قضائیه و حاکمیت قانون، شفافیت و مسئولیت‌پذیری حوزه سیاسی، نقش موثر شوراهای محلی و مردمی، غیرسیاسی بودن و عدم مداخله نیروهای مسلح در سیاست، وجود اتحادیه‌های فعال صنفی، امکان عملی برپایی اعتصاب و راهپیمایی، انتقال مسالمت‌آمیز قدرت، تضمین حقوق فردی، امکان رقابت ایدئولوژی، تناوب قدرت سیاسی، و استقلال کارمندان (شیرزادی، ۱۳۹۰: ۳۷).

ارتباط طنز و توسعه

"اگر توسعه سیاسی همان سیاست زدگی عوامانه باشد یا ارتقاء درک درست جامعه از سیاست و جلب مشارکت مردم در مسائل سیاسی باشد، در هر دو مورد طنز موثر خواهد بود. اگر طنز هشدار دهنده باشد و مسائلی را که مردم از آن غفلت دارند بگوید، در روشن کردن ذهن جامعه نسبت به مسائل سیاسی و بالا بردن درک سیاسی آن‌ها و مشارکت آن‌ها کمک بسیاری می‌کند" (زرزویی، ۱۳۹۴).

"طنز سیاسی و توسعه سیاسی لازم و ملزوم یکدیگرند. طنز سیاسی به رشد و توسعه سیاسی می‌انجامد و همچنین توسعه سیاسی زمینه را برای طنز سیاسی فراهم می‌کند. چون ۱- جوهر طنز انتقاد است و برخورد نقادانه دارد و کج روی‌ها را نشانه می‌گیرد. ۲- طنز آگاهی بخش است. ۳- مردمی‌ترین شکل هنر است و مخاطبان گسترده را می‌تواند جذب کند و پیامش را به آنها به ساده‌ترین و شیرین‌ترین شکل برساند در حالیکه مخاطب مقاله و مطالب جدی، محدودتر است. ۴- از این جهت گستره نفوذ طنز بیشتر است. ۵- طنز با فرهنگ شفاهی ما گره خورده است و از این رو در حیات روزمره ما حضور دارد و یک طنز سیاسی می‌تواند با حضور در چنین فضایی بر شرایط سیاسی جامعه تأثیر داشته باشد (صدر، ۱۳۹۴).

شکل (۱) رابطه متقابل طنز سیاسی و توسعه سیاسی

طنز سیاسی و توسعه سیاسی با یکدیگر همکنشی و روابط متقابل دارند. نظام سیاسی توسعه یافته با توجه به دربردارندگی ویژگی‌هایی چون مشارکت، رقابت، دموکراسی و... بر ساخت و کارکرد طنز سیاسی در جامعه تأثیر می‌گذارد و متقابلاً طنز سیاسی نیز به عنوان مجرا و بستر تضارب آرا و اندیشه‌های گوناگون نقادانه و اصلاحگرانه راه را بر توسعه سیاسی می‌گشاید و با آشنا کردن افراد با حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی و فراهم آوردن زمینه‌ای مناسب برای برخورد آرا و عقاید و عرضه نوآوریها و ارزشهای نوین سیاسی و اجتماعی به توسعه سیاسی کمک کند.

اگر فضای سیاسی را فضای تکثر، گفتگو و استدلال بدانیم، طنز به عنوان بستر و مجرای ارتباطات ذهنی و گفتگوی انتقاد آمیز، عمده‌ترین نقش را در این فضا بازی می‌کند. فضای طنز در جاهایی شکل می‌گیرد که امکان بحث، گفتگو و تکثر، فارغ از سلطه قدرت و ثروت وجود داشته باشد و همگان آزادانه بتوانند دیدگاه‌ها و عقایدشان را ابراز نمایند. توسعه سیاسی مستلزم گسترش چنین فضایی به عنوان عرصه مشارکت در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و تعیین حقایقی در امور کلی، به زیان عرصه بسته قدرت است.

نگاه گرم طنز به ریشه وقایع تلخ سیاسی و اجتماعی درخت توسعه را به سمت تکامل سوق داده تا جامعه در سایه‌اش به پیشرفت و برخورداری برسند.

می‌توان یکی از اهداف طنز سیاسی را ایجاد یک بستر مناسب جهت مطرح شدن آراء و عقاید دیگران که از پیش‌نیازهای یک مشارکت همگانی است و یک نظام سیاسی با ویژگی اقتدارگرایی و تمامیت خواهی نمی‌تواند این بستر را فراهم کند، دانست. چرا که در جامعه امروزی تنوع فکری یک ضرورت برای پیشرفت بشریت است.

توسعه سیاسی از دل فعالیت‌های اصلاحی و اصلاح طلبانه به معنای حقیقی‌اش می‌گذرد. و اگر توسعه سیاسی از دل چنین جامعه‌ای بخواهد بگذرد طبعاً باز هم نیازمند طنز هست. چون طنز به عناصری مثل عدم خشونت، زبان ادبی و هنری، بیان شادی آور، تعدب به ادب و فرهنگ خاص طنز و نجابت در شیوه بیانی‌اش، آراسته است. این عناصر همان‌هایی است که بسترسازی می‌کند برای توسعه سیاسی و توسعه سیاسی هم از دل چنین عناصری باید عبور کند. مگر موارد استثناء مثلاً در جامعه‌ای که مشروعیت نظام‌های حاکم بر جامعه کاملاً از دست رفته باشد و توسعه سیاسی از دل انقلاب پیگیری شود. اگر در تعریف توسعه سیاسی، ارتقاء دانش و فرهنگ

مردم باشد، این دو تعریف شرط لازم توسعه سیاسی باشد باز هم برای ارتقاء آن، طنز با بیان احترام آمیز موثر است و با توجه به این نکات پس طنز می‌تواند نسبت نزدیکی با مقوله توسعه سیاسی داشته باشد (رفیع، ۱۳۹۴). معیارها و ملاک‌هایی که بین مفاهیم مورد بحث با توجه به تعریف‌های بررسی شده ارتباط برقرار می‌کند یا به عبارتی مشترک هستند، در جدول زیر نشان داده شده است. (—) نشان دهنده عدم پرداختن مفاهیم به یکدیگر و (✓) نشان دهنده ارتباط مفاهیم با یکدیگر می‌باشد.

جدول (۲) معیارهای مشترک طنز، توسعه، توسعه سیاسی

معیارها	طنز	توسعه	توسعه سیاسی
کمال	✓	✓	✓
صداقت	✓	—	—
اخلاقیات	✓	✓	—
احترام به کرامت انسان	✓	—	—
رشد	✓	✓	✓
عدالت	✓	—	✓
ارتقاء سطح زندگی	✓	✓	✓
مشارکت	✓	✓	✓
اصلاح	✓	✓	✓
تساهل	✓	—	✓
قانونمندی	✓	✓	✓
انتقاد	✓	—	✓

اصلاحات و توسعه سیاسی:

معنای واژه اصلاح و اصلاح طلبی

اصلاح، مصدری عربی و مفرد که در لغت‌نامه‌های فارسی و عربی معانی بسیاری برای آن بیان شده است، از جمله: «به صلاح آوردن، بسامان آوردن، سر و سامان دادن، آراستن، نیکویی کردن، رفع عیب چیزی، التیام دادن و...» (عمید، ۱۳۷۹: ج ۱: ۱۸۰) و اصلاحات یا اصلاح طلبی

جریانی سیاسی که دگرگونی جامعه را از طریق انجام اصلاحات و نه انقلاب تبلیغ می‌کند. اقدام برای تغییر و تعویض برخی از جنبه‌های حیات اقتصادی و اجتماعی و سیاسی بدون دگرگون کردن اساس جامعه، یکی از انواع اقدامات اصلاحی است که معمولاً برای جلوگیری از نهضت انقلابی صورت می‌گیرد (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹: ۴۹۴).

اصلاحات براساس مبانی دینی

در این تعریف که در ادبیات دینی نیز سابقه به‌کارگیری آن وجود دارد، اصلاح نقطه مقابل فساد به کار گرفته شده است؛ به این معنا که اصلاح را به معنای اصلاح جامعه اسلامی و رفع فساد و عیب از جامعه می‌داند. آیات و روایات اسلامی که دو کلمه فساد و اصلاح را مقایسه می‌کند، این مطلب را قابل استنباط می‌سازد.

اصلاحات بر اساس علم سیاست

«در علم سیاست، این واژه در فارسی ترجمه واژه رفورم است و به معنای پذیرش بنیادها و اصول یک نظام و تلاش به‌منظور ایجاد تحول در سازوکارها یا برخی اصول محوری یا مبارزه با اصول تحریف شده و یا جرح و تعدیل یک سری اصول با وفاداری به اصول محوری برحسب نیازهای زمانی و مکانی خاص است» (افروغ، ۱۳۸۰: ۲۷۷).

در اصطلاح سیاسی، «بهبودخواهی یا اصلاح‌طلبی، هواداری از سیاست، تغییر زندگی اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی، اما با روش‌های ملایم و بدون شتاب است.» (آشوری، ۱۳۷۳: ۷۲) به تعبیر دیگر، اصلاحات عبارت است از: «باور به اینکه می‌توان دگرگونی و تغییر در زندگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را از طریق اصلاحات و نه انقلاب و با بهره‌گیری از روش‌های مسالمت‌آمیز و ملایم رقم زد و برای این کار نیازی به استفاده از روش‌های خشونت‌آمیز و انقلابی نیست.» (علیزاده، ۱۳۷۷: ۲۵۲).

اما منظور از اصلاحاتی که در این بحث مطرح است، اصلاحات دوران پس از پیروزی آقای خاتمی در انتخابات ریاست‌جمهوری ایشان و به طور کلی دوره توسعه سیاسی یا همان دوره موسوم به اصلاحات است.

اصلاحات از دیدگاه‌های مختلف:

دیدگاه سید محمد خاتمی

از جمله دیدگاه‌های موجود در مورد اصلاحات، دیدگاه سید محمد خاتمی به‌عنوان رئیس‌جمهور دوره اصلاحات و مطرح‌کننده رسمی این شعار، در تحصیل این مسئله مهم است. ایشان بر ضرورت پیوند میان دین و سیاست و جامعه تأکید می‌کرد و از جامعه مدنی اسلامی و دینی و مبتنی بر الگوی مدینه النبی سخن می‌گفت. آقای خاتمی بر این باور است که: «مهم‌ترین راه اصلاح‌گری، حاکم کردن منطق بر جامعه است.» (روزنامه بهار، ۱۳۷۹) از این رو، بر این امر تأکید می‌کند که: «تجربه ما، تجربه تازه‌ای است؛ هم مردم‌سالاری را می‌خواهیم و هم می‌خواهیم این مردم‌سالاری با معیارها و موازین ارزشی و فرهنگی ما سازگار باشد که در برابر این تجربه بزرگ، مشکلات و موانع بسیار بزرگ درونی و بیرونی وجود دارد. اصولاً تحول عمیق و اصلاح و بهسازی، نیازمند زمان و نیز محتاج یک کار فرهنگی گسترده است.» (آفتاب یزد، ۱۳۸۰) ایشان جامعه مطلوب را به بدین شکل توضیح می‌دهد: «جامعه مطلوب ما با الهام از سیره پیامبر، جامعه‌ای است که در آن، معنویت و دیانت در باطن مردم ریشه دوانده باشد و تنها در ظاهر خود را نمایان نسازد.» (سلام، ۱۳۷۶) علاوه بر این، مردم ما نظام مردم‌سالاری دینی را برگزیده‌اند که در این بینش، قدرت و حکومت، خدمتگزار مردم است، نه ارباب مردم.» (آفتاب یزد، ۱۳۷۹) ایشان در جای دیگری نیز تأکید می‌کند: «قانون اساسی مبنای نظم اجتماعی و سیاسی در جامعه است؛ جامعه نیاز به امنیت دارد و حقوق و تکالیف مردم در قانون مشخص شده است.» (آفتاب یزد، ۱۳۸۰)

سیدمحمد خاتمی در دوران اصلاحات تلاش کرد که نهادهای مدنی را در چارچوب مفاهیم دینی بگنجانند مثلاً در مصاحبه‌ای می‌گوید: "من مایلیم تا آنجا که ممکن است معارف و عزت اسلامی تقویت شود و پایه‌های جامعه مدنی استحکام یابد تا در جامعه خردمندی، آزادی، عدالت اجتماعی و اخلاق حاکم باشد." و یا "نظام مورد نظر من ناظر به جامعه مطلوبی است که در آن انسان دیندار، متفکر، آزاد، مسئول و آگاه ببالد و پیشرفت کند" (سلام، ۱۳۷۶).

دیدگاه‌های اصلاح طلبان

یک عده معتقدند: «قطعاً یکی از معانی برخورد‌های اصلاح‌گرایانه در همین حوزه [احزاب] است؛ یعنی نهادینه شدن و اعتقاد زیاد به وجود احزاب و رشد آن‌ها که احزاب مختلف با

برنامه‌های مختلف در جهت بهبود وضع مردم در آن وارد شوند.» (حجاریان، ۱۳۷۹: ۲۱).

اصلاحات به مثابه یک استراتژی و طرح شعارهایی مانند: گفتگو، تساهل، تسامح، مردم سالاری و قانونمندی (اسماعیلی، ۱۳۹۴: ۲۰۱) شماری دیگر، «اصلاحات را به معنای محدود کردن قدرت می‌دانند.» (بسته‌نگار، ۱۳۸۰: ۸۰) برخی هم در توضیح اصلاحات معتقدند: «اصلاحات یک بحث مضمونی دارد و یک بحث روشی. اگر بخواهیم دقیق نگاه کنیم، اصلاحات به لحاظ مضمونی، همان مسئله‌ای است که یک قرن با آن درگیر هستیم و آن، حاکمیت قانون است.» (عبدی، ۱۳۸۰) عده‌ای دیگر، جنبش اصلاحی دوم خرداد را واکنشی در برابر سیاست‌ها و نهادهای بسته محافظه‌کاران در عرصه سیاسی و اجتماعی می‌دانند و معتقدند که اصلاح‌طلبان مسلمان، مخالف جامعه‌پردکننده و به دنبال جامعه‌دربرگیرنده هستند.» (جلایی‌پور، ۱۳۸۱: ۲۸۱) برخی هم بر این باورند: «چنانچه هدف اشخاص و احزاب سیاسی منتقد، استقرار دموکراسی در ایران باشد، انتخاب اصلی بین چند راهبرد، از جمله تغییر قانون اساسی یا رژیم سیاسی نیست، بلکه ارائه مدلی است که بر اساس آن بتوان چرخه معیوب سیاست در کشورمان را اصلاح کرد. پس گزینه نهایی بین سیاست‌ورزی و سیاست‌نورزی قانونی است. به همین علت، هر فرد یا گروهی که در شرایط کنونی هدف اصلاحات را در ایران نهادمند کردن دموکراسی می‌خواند، ابتدا باید تکلیف خود را با دو مشی فوق روشن کند.» (جلایی‌پور، ۱۳۸۱: ۳۵).

عده‌ای دیگر، اصلاحات را «نسبت به جریان‌ات متفاوت و گروه‌بندی‌های حاکمان سنتی و نواندیشان و روشن‌فکران و غیره متفاوت می‌دانستند که هرکدام از آن‌ها نیز اصلاحات را به نحوی تفسیر می‌کنند.» (رحمانی، ۱۳۸۰: ۹۱).

بنابراین می‌توان محورهای اندیشه اصلاحات را در موارد زیر بررسی کرد:

محورهای اندیشه اصلاحات:

تفکر اصلاحات درمقابل برخی ابعاد غیرمنعطف ساختار سیاسی حاکم، طرح‌کننده گفتمانی لطیف‌تر، تکثرپذیرتر و دموکراتیک‌تر بود.

محور تفکر اصلاحات "توسعه سیاسی" و قانون‌گرایی، جامعه مدنی، آزادی‌های فردی، حقوق شهروندی، فرهنگ گفتگو، تساهل و مدارا، شایسته سالاری، نفی خشونت، نواندیشی و به روزکردن اندیشه دینی، توجه ویژه به زنان و جوانان، تحمل آرا اندیشه‌های مخالف از مهمترین

نکات کلیدی و محورهای جنبش اصلاح طلبی بود(روزنامه ایران، ۱۳۸۴: ۶).

شاخص‌های توسعه سیاسی دوره اصلاحات:

در جمهوری اسلامی ایران که به دنبال انقلابی اجتماعی در صدد ارائه الگوی و مدل جدیدی برای توسعه و تعالی جامعه بود، مدت‌ها مفهوم توسعه سیاسی از ادبیات جامعه غایب بود و اولین بار در دوره اصلاحات به صورت گسترده وارد عرصه عمومی شد و اقداماتی در راستای گسترش احزاب و سازمان‌های مردم نهاد و تحقق جامعه مدنی گسترش و توسعه مطبوعات و اطلاع‌رسانی، بازشدن فضای نقد سیاسی و تکیه بر حقوق زنان صورت پذیرفت. بنابراین می‌توان شاخص‌های توسعه سیاسی دوران اصلاحات را در موارد زیر احصاء کرد: جامعه مدنی، قانون‌گرایی و امنیت اجتماعی، حقوق زنان، توسعه سیاسی، عدالت، آزادی، توسعه همه جانبه، مشارکت سیاسی و رقابت، و احزاب.

توسعه سیاسی و اصلاحات:

در دوم خرداد ۷۶ گروهی از نخبگان، راهبر خواسته‌های مردم شدند و اندیشه اصلاح و تغییر در بطن و مرکز گفتمانهای موجود در فضای سیاسی ایران نشست. به قول یکی از فعالان اصلاحات: "شعارهای اصلاحی،" (آزادی در عرصه اندیشه، منطبق در عرصه گفتگو و قانون در عرصه عمل) (جلیل نژاد ممقانی، ۱۳۷۸: ۳۳۰) "شعارهای ابتدا به ساکنی نبودند و همان شعارهای اصلی انقلاب بوده و در دوم خرداد فرصتی بوجود آمد که مجدداً و به صورت کاملاً شفاف مطرح شد" که در دوره پس از آن به دنبال انتخابات دوره ریاست جمهوری بر خلاف پیش‌بینی دولتمردان و خداست و اراده اکثریت نیروهای حاکم بر نظام سیاسی، آقای سید محمد خاتمی توانست آرای مردم را برای ریاست جمهوری کسب کند(انصاری لاری، ۱۳۷۶: ۱۲)، که با شعار اصلی توسعه سیاسی، فضای سیاسی تا حدودی تنوع یافت.

خاتمی در دوره اول ریاست جمهوری خود گفتمان سیاسی را حول محور تأکید بر جامعه، توسعه سیاسی و گسترش آزادی‌های مدنی و سیاسی و حاکمیت قانون و مردم سالاری دینی و نیز ابتکار "گفتگوی تمدن‌ها" و تنش زدایی بیشتر در عرصه سیاست خارجی مطرح کرده بود. همچنین آقای خاتمی در ایام فعالیت‌های انتخاباتی سیاست‌های کلان خود را بر چهار محور استوار کرد:

- ۱- نهادهای هرچه بیشتر قانون در جامعه
- ۲- اهتمام به استقرار عدالت اجتماعی
- ۳- اهمیت دادن به نقد و نقدپذیری
- ۴- فراهم کردن هرچه بیشتر زمینه‌های مشارکت و رقابت آگاهانه و داوطلبانه مردم (بدیعی، ۱۳۷۸: ۶۹-۶۸).

تاکتیک‌های سرشت‌ساز و سرنوشت‌ساز:

۱- مطبوعات:

یکی از اقدامات در توسعه سیاسی حوزه مطبوعات بود که در کنار نقد و انتقاد در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، دینی، اخلاقی یکی از مؤلفه‌های اصلی تحقق جامعه مدنی و توسعه سیاسی تلقی شد که سهم مهمی در تحقق آزادی بیان و فعالیت و مشارکت سیاسی ایفا می‌کنند. مطبوعات رکن چهارم جامعه مدنی لقب گرفته است و بیش از همه نیازمند دفاع بوده است. به عنوان مثال تعطیلی "توس" و بعد از مدتی دوباره راهی دکه‌ها شدنش در نوع خود و در حد یک پیروزی است و از یک آگاهی و هوشیاری و بلوغ فکری و سیاسی در عالم روشنفکری و مطبوعات حکایت دارد (یوسفی اشکوری، ۱۳۷۹: ۲۳).

۲- نظریه گفتگوی تمدن‌ها:

دولت اصلاحات با تکیه بر توسعه سیاسی در داخل و به کارگیری مفاهیمی چون تشنج زدایی و گفتگوی تمدن‌ها در خارج، چهره سیاسی جدیدی از ایران را نزد افکار عمومی جهان ارائه کرد. چهار سال بعد از هانتینگتون و نظریه "برخورد تمدن‌هایش"، انتخابات دوم خرداد ۷۶ در ایران، جهان و ایرانیان را شگفت زده کرد. برای نخستین بار رئیس جمهوری در ایران برگزیده شده بود که نه با شرق، نه با غرب، نه حتی با آمریکا و نه با هیچ قدرت و کشور دیگری سر جنگ نداشت. پیامش تسامح، تساهل، تنش زدایی، دوستی و مدارا بود. که یکی، دو سال بعد نظریه گفتگوی تمدن‌ها بدل به یکی از عمده‌ترین سوژه‌های سیاسی و اجتماعی در ایران شد (زیباکلام، ۱۳۸۳: ۱۲).

طنز سیاسی گل‌آقا:

آشنایی علمی و توأم صابری با سیاست و ادبیات و سال‌ها معلمی و مطالعه عمیق آثار ادبی و تاریخی و تبحر در بکارگیری قالب‌های ادبی و شناخت اصول نظم و نثر زبان فارسی همگی موجب شد تا نوشته‌های او هم از حیث قالب و هم محتوا غنی و در حد تأمل باشد. قدرت قلم و جسارت در بیان واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی، موجب شده بود که او را سوپاپ اطمینان قلمداد کنند. طنز گل‌آقا که آمیزه‌ای است از انتقاد، تجاهل، انصاف، ادب، ایجاز، رندی، امیدبخشی، سازندگی، و شادی آفرینی با خلق شخصتهایی همچون شاغلام، مش رجب، غضنفر و... مشکلات و انتقادات کشورش را به گوش مسئولان می‌رساند (مجموعه زندگی نامه‌ها، ۱۳۹۴: ۲۰-۳۰).

هدف طنز سیاسی گل‌آقا تخریب نظام نبود بلکه در جهت اصلاح نظام گام بر می‌داشت، بنابراین نه تنها مخالفی با نظام نداشت بلکه به آن معتقد بود و ولی وجود طنز و نقد مسئولان را برای اصلاح نظام لازم می‌دانست (صفرزاده، ۱۳۹۴).

مولفه‌های طنز سیاسی گل‌آقا:

طنز گل‌آقا کهنگی ندارد. طنز، درک و خلق تصویر هنرمندانه و نقادانه‌ی جهانی سراسر متناقض و متضاد، در قالبی نیشخندآمیز است، بی‌آن که او، کهنگی و فنا را که در ذات هر نوآمده، فراموش کند؛ عنصر خنده را نیز داراست؛ دوری از توهمین و افترا؛ هم نیش است و هم نوش است؛ عمیق و پرمعنی؛ احترام را رعایت می‌کند؛ انبساط خاطر برای افراد (زرزویی، ۱۳۹۴)؛ سالم و سازنده، سیاسی و جسورانه، انتقادی اما دلسوزانه، چند پهلو و هشداردهنده، پرهیز از مطلق‌گویی (صدر، ۱۳۹۴)؛ گزنده ولی منصفانه، دوری از سخره و کینه ورزی، غرض شخصی ندارد، زبان شیرین و نشاط آور و نه الزاماً خنده دار (صفرزاده، ۱۳۹۴)، اخلاقی و انسان دوستانه، سهل و ممتنع (عربانی، ۱۳۹۴)؛ گام در جهت اصلاح جامعه و عدم تخریب نظام، غیر قابل تقلید، دوری از ابتذال سطحی‌نگری، عیب‌ها و مفاسد جامعه‌ی خود را بزرگ‌تر از آن چه هست، جلوه می‌دهد. البته باید بزرگ‌نمایی با ظرافت توأم باشد تا ذهن مخاطب متوجه مصنوعی بودن آن بشود. هم چنین نباید بزرگ‌نمایی به حدی برسد که تشابه موضوع با واقعیت مورد نظر از بین برود (خرم‌شاهی، ۱۳۹۴)؛ ادبیات شوخ طبعانه، رعایت به قانون، با کسی دشمنی شخصی ندارد (رفیع، ۱۳۹۴)؛ می‌خواهد بر دروغ‌ها، تزویرها، مصلحت‌ها، پرده پوشی‌ها و جنایت‌ها و

جراحت‌های حاکم بر جامعه انگشت گذارد، مخاطب را به تأمل و چاره اندیشی وا می‌دارد(مؤلف).

خط قرمزهای گل آقا:

۱- اعتقادات مردم: یکی از اصولی که در گل آقا رعایت می‌شد پایبندی به اعتقادات بود. منظور اعتقادات دینی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، خانوادگی، تربیتی، انسانی است. حریم‌های افکار عمومی را رعایت می‌کرد و موضعی برخلاف عقاید عمومی نداشت.

۲- برخورد تند سیاسی: انتقاد آرام و ملایمی که با طنز همراه است و هنرمندانه عنوان شده است.

۳- شوخی با اسم افراد: هرگز با نام افراد، شوخی و بازی نشده است.

۴- اسلام و ایران: به اسلام، اعتلای ایران، قانون اساسی و مردم احترام گذاشته است. اما در مورد مسئولان کشور حتی با رئیس جمهور هم شوخی کرده اند اما در مورد کاریکاتور، تمام مقامات کشور را مد نظر قرار داده اند.

۵- روحانیت: تحت هیچ شرایطی کاریکاتور روحانیون چاپ نشد چرا که آن را توهین به لباسی که جنبه تقدس دارد، و همچنین اینکار را زیانبار و خطرناک می‌دانست.

۶- اخلاق: یک نوشته طنز را لایق یک ادبیات درست و نجیب می‌دانست. چون خانواده‌ها این مطالب را می‌خوانند بنابراین باید طوری نوشته شود که قابل خواندن در محیط خانوادگی باشد(سلیمانی، ۱۳۹۱: ۴۶۶).

سوژه‌های ضد اخلاقی و ضد انقلابی که بنیان خانواده و جامعه را هدف قرار می‌داد از خط قرمزها محسوب می‌شد و نوشته‌ها، شعرها و کاریکاتورهای طنز به گونه‌ای جهت دهی می‌شد که مبدا به اصل نظام طعنه‌ای زده شود.

شاخص‌های ماهنامه گل آقا:

- ۱- آگاهی نسبت به ساختار و ایدئولوژی سیاسی جامعه ایران
- ۲- شناخت دقیق روابط و مناسبات سیاسی کشور
- ۳- آشنایی با پشت صحنه سیاسی ایران پس از انقلاب و استفاده از مناسبات پشت صحنه جهت

حفظ تعادل سیاسی

- ۴- آگاهی نسبت به فرهنگ اقشار مختلف جامعه و بالاخص شناخت مشخصه‌های فرهنگی طبقه متوسط در ایران
- ۵- آگاهی نسبت به حساسیت‌های سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و لحاظ کردن آن
- ۶- اصول‌گرایی در طرح مسائل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و گریز از فضاهاى خنثی در طنز
- ۷- طرح موضوعات قدرت و نحوه اجرای آن و تقدم قائل شدن به طرح موضوع عدالت اجتماعی نسبت به موضوع آزادی
- ۸- گریزان از انتقاد مسائل اجتماعی و فرهنگی در عین حال بازتاب کاملی از اوضاع اجتماعی جامعه ایران است.

اصول حاکم بر ماهنامه گل آقا در فرایند توسعه سیاسی:

- ۱- تعهدات مشخصی را در مورد جامعه پیرفته و انجام می‌داد
- ۲- این تعهدات در کنار رعایت اصول حرفه‌ای مانند آگاهی بخشی، حقیقت‌یابی بود.
- ۳- تا حد امکان از پرداختن به مسائل تنش‌زا و خشونت پرهیز می‌کرد.
- ۴- کثرت‌گرایی‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی جامعه توجه می‌کرد.

جایگاه طنز در توسعه سیاسی دوران اصلاحات

طنز سیاسی در دوران اصلاحات:

- در دوران اصلاحات فضا سیاسی زده‌تر شد و رویکرد و توجه به طنز صرفاً سیاسی بیشتر شد (تا آن زمان طنزهایی که به مسائل اقتصادی و مشکلات مردم می‌پرداختند نیز همسان با طنز سیاسی مورد توجه بودند) ولی از این زمان به بعد طنز صرفاً سیاسی جایگاه مهم‌تری را به خود اختصاص داد. که می‌توان در موارد زیر بررسی کرد:
- ۱- زمینه برای حرکتش در سایه آزادی‌های بوجود آمده بیشتر شد.
  - ۲- روزنامه‌ها و مجلات ستون‌های طنز سیاسی دایر کردند و تعدد نشریات طنز نیز بیشتر شد بنابراین طنز از نظر حجم آثار نیز رشد کرد.
  - ۳- قالب‌های نو و متناسب با زبان روز در طنز سیاسی استفاده شد و سبک‌های نو به مخاطبان معرفی شد.

۴- گذر از خطوط قرمز کم‌کم به ایجاد فضای بازتری برای حرکت طنز منجر شد اگر مشکلاتی نیز برای طنز و طنزپردازان فراهم ساخت" (صدر، ۱۳۹۴).

جایگاه طنز سیاسی ماهنامه گل‌آقا در توسعه سیاسی دوران اصلاحات:

ماهنامه گل‌آقا در بیان طنز سیاسی که اغلب با تناقض‌نمایی در سطح اندیشه، لفظ و جمله صورت می‌گیرد از عناصر شخصیت‌های تاریخی مکانی و زمانی بهره می‌برد. زبان گل‌آقا زبان نقد و اصلاح کاستی‌های جامعه است. و در مورد مسائل ایران اصلاح طلبانه است به معنای این که می‌خواهد شاخ و برگ اضافی را بزند (ماهنامه زمانه، ۱۳۹۴: ۷۷).

ماهنامه گل‌آقا در دوره‌ای خاص منتشر شد و آن هم در کشوری که رسم بر این بود که طنزنویس سیاسی با حکومت دست به یقه شود و با مهربانی و عشق و بدون کینه و نفرت کار کرد. طنز گل‌آقا ظرفیت و تحمل‌پذیری سیاسی را بالا برد و کاریکاتورهایش اصلاح را نشان می‌دادند (ماهنامه زمانه، ۱۳۹۴: ۸۰).

"مجموعه آثار گل‌آقا که منتشر شد از جمله ماهنامه در بستر عمومی توسعه سیاسی در جامعه موثر بود:

اولاً: با توجه به شاخص‌های محوری طنز در آثار گل‌آقا حضور داشت که هم نقد و انتقاد پذیری، احترام و... بود. بنابراین گل‌آقا با دارا بودن این عناصر در توسعه سیاسی جامعه در دوره اصلاحات حداقل یکی از عوامل موثر بوده است (چون در بستر توسعه سیاسی خیلی از عوامل را می‌توان برشمرد)

ثانیاً: آثار گل‌آقا تمرین مؤثر و جالبی بود برای اینکه به مسئولین کشور و متصدیان امور از جمله متصدیانی که داعیه توسعه سیاسی را داشتند تمرین تحمل می‌داد و در برابر انتقادات و اعتراضات اجتماعی، تمرین دادن مسئولین یک کشور به تحمل انتقادات، گام مهم و موثری در توسعه سیاسی هست و گل‌آقا با شیوه خاصی که داشت مانند دستورالعمل‌های ورزشی و تمرینی برای مسئولینی که می‌خواستند به توسعه سیاسی و همچنین باعث شد خواسته یا ناخواسته، خودآگاه یا ناخودآگاه اعتراضات اجتماعی، انتقادات اجتماعی، تکرر آراء، دموکراسی و لوازم دموکراسی را در جامعه بتوانند تحمل کنند و شکیبایی نشان دهند و حتی در برابرش به اندیشه فرو روند و این نقش را آثار ماهنامه گل‌آقا داشت البته توسعه سیاسی در مسیر تحقق دموکراسی اجتماعی و اعمال حق حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت خود، گام بر می‌دارد.

اگر توسعه سیاسی را به سمت شورش‌ها تعقیب نکنیم و در بستر ارتقاء و اعتلای فکری جامعه متصور شویم، توسعه سیاسی با استفاده از موارد معقول و مفید و سازنده از نیروهای اجتماعی شکل می‌گیرد. بنابراین توسعه سیاسی از بستر اصلاح و مصلح بودن و اصلاح طلبی به معنای صحیح و درست آن است. به نوعی انتقاد، انتقام نیست و اصلاح است. و پیرو این مطالب ماهنامه گل‌آقا با دارا بودن این خصوصیات جایگاه قابل تأملی در توسعه سیاسی داشت (رفیع، ۱۳۹۴).

معیارها و ملاک‌هایی که بین مفاهیم مورد بحث با توجه به تعریف‌های بررسی شده ارتباط برقرار می‌کند یا به عبارتی مشترک هستند، در جدول زیر نشان داده شده است. چه به تعریف‌های بررسی شده ارتباط برقرار می‌کند یا به عبارتی مشترک هستند، در جدول زیر نشان داده شده است. (—) نشان دهنده عدم پرداختن مفاهیم به یکدیگر و (✓) نشان دهنده ارتباط مفاهیم با یکدیگر می‌باشد.

جدول (۳) معیارهای مشترک بین اصلاحات و ماهنامه گل‌آقا

معیارها	اصلاحات	ماهنامه گل‌آقا
کمال	✓	✓
صداقت	✓	✓
اخلاقیات	✓	✓
احترام به کرامت انسان	✓	✓
رشد	✓	✓
عدالت	✓	✓
ارتقاء سطح زندگی	✓	✓
مشارکت	✓	—
اصلاح	✓	✓
تساهل	✓	✓
قانونمندی	✓	✓
انتقاد	✓	✓

تحلیل محتوای جلد:

ماهنامه گل آقا مخاطبان خاص‌تر را مد نظر داشت، متناسب با این امر مطالب سیاسی‌اش کارشده‌تر بود و از نظر زبان کارشده‌تر بود و از نظر زبان سنگین‌تر بود و بعضاً مطالب که همه کس فهم نبود به ماهنامه منتقل می‌شد و همچنین از مطالبی که کمتر روزآمد و ماندگارتر بودند استفاده می‌کرد. همچنین از نظر حجم مطالب، آنها که حجم بیشتری داشتند از هفته نامه به ماهنامه منتقل می‌شدند. ماهنامه گاه به مطالب نظری هم می‌پرداخت و در عالم سیاست مصاحبه‌ها و مطالبی که بار طنزشان کمتر بود و یا بیشتر حالت نقد و یا مقاله داشتند نیز چاپ می‌کرد.

جلد ماهنامه شامل: ۱- کاریکاتور ۲- تیتیر، می‌باشد.

"مجله در اساس تولد خود هم تکیه بر نثر، نوشته و مکتوبات دارد و هم تکیه بر تصویر. تیتیر در ماهنامه گل آقا گاهی به معنای اینست که همیشه کاریکاتور به تنهایی رساننده معنا یا همه معنا نیست و احساس می‌شد شاید این دو با هم باشند حداکثر رسانایی در انتقال مطلب را خواهند داشت و بار مفهومی اثر طنز آمیز را با این وسیله به اوج خود برساند و شاید هم از نظر سیاسی از کاریکاتوری که بدون تیتیر باشد نگران بودند چون امکان و قابلیت تفسیر آن را شناورتر می‌کرد و ممکن بود تفاسیر منفی از کاریکاتور استخراج شود و تبعات منفی داشته باشد. در واقع با آن جمله خبری و شرح آن که آن هم غالباً بار طنز را با خود داشت، علاوه بر اینکه از ۲ عنصر طنز (نوشتاری و تصویری) استفاده و بار مفهومی اثر را مضاعف می‌کرد، سعی می‌شد تا جلوی تفاسیری که مورد نظرشان نبود گرفته شود و بیننده و خواننده را هدایت کند به سمت تفسیری که می‌خواستند. و شاید نگران شناورتر بودن و تنوع بی‌حد و حصر برداشتها و تبعات منفی سیاسی‌اش بودند" (رفیع، ۱۳۹۴).

نگرش، ترفند، سیاست گل آقا از میان انواع کاریکاتورهای سیاسی مربوط می‌شود به کاریکاتور سیاسی مدنی: این نوع کاریکاتور برخواسته از تمدن شهری و مدنیت انسان است که انگشت اشاره خود را بر روی مصالح اجتماعی از انسان‌ها که در یک شهر بزرگ، پایتخت و یا یک کشور اجتماع کرده اند و مشکلاتی چون فقر، بیکاری، عدم امنیت، ازدحام فشرده روز افزون جمعیتی، آلودگی هوا، سردرگمی انسان در لابلای ماشین، سقوط عواطف را دارند (فارسی، ۱۳۷۱: ۸۰). و نهایتاً از تحلیل محتوای جلد گل آقا چنین بر می‌آید که به دو مقوله: ۱- وقایع ۲-

مسئولان ایرانی، پرداخته است.

۱- وقایع و مسائل:

گل آقا فقط درد را تشخیص می‌دهد و اعلام می‌کند اما کارش مداوای درد نیست (موسسه گل آقا، ۱۳۸۴: ۲۹). سیاست گل آقا منعکس کننده اصلاحات است. یعنی اندوختن هرچه بیشتر بایدها و کاستن از نبایدهاست و مهمترین جزء متشکله و حساسیت آن در امور سیاسی عبارتست از: امور مربوط به شرکت در کارهای حکومتی، شامل راه و رسم حکومت و کشورداری، مشی دولت، تعیین اشکال و وظائف و محتوی فعالیت دولت، صلاحیت کارگزاران، نوع طبقه‌بندی ارزش‌های فردی و جمعی.

به طور عمده چهار محور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی درون مایه طنز گل آقا را در بحث وقایع تشکیل می‌دهد که هر کدام به طور جداگانه مورد بررسی قرار گرفته اند.

الف) مسائل سیاسی:

نگاه انتقادی نسبت به موضوعات سیاسی از جمله دورن مایه‌های ماهنامه گل آقا و در ارتباط بیشتر با موضوع این پژوهش است. در دوران اصلاحات وجود آزادی بخصوص آزادی بیان و عقیده، آزادی مطبوعات و نشریات باعث شد که طنزپردازان تصور کنند که باید بتواند مسائل سیاسی را به طنز بیان کند. بازتاب موضوعات سیاسی را در ماهنامه می‌توان در محورهای زیر برشمرد.

- حوادث سیاسی:

مانند وقایع ۱۸ تیر یا وقایع کوی دانشگاه، چنانچه که شماره ۸۷ ماهنامه گل آقا به این مورد پرداخته "هر روزنامه و مجله‌ای که به راه می‌افتد باید به آن بسان یک گل جدید در بوستان فرهنگ ایران نگاه کرد".

- سیاست خارجی:

در تاریخ یکم اردیبهشت ۱۳۸۳ مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام موضوعی را در سایت خود منتشر کرد با عنوان "روند متغیر سیاست خارجی آمریکا در قبال ایران" که به موانع عمده در روابط ایران و آمریکا و زمینه‌های کاهش اختلافات پرداخته شده است (چنانچه شماره ۱۵۲ ماهنامه به این مورد پرداخته "با آمریکا خرده حساب‌هایی داریم که باید برطرف شود." و...)

- انتخابات:

مانند انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۴، انتخابات مجلس بهمن سال ۱۳۸۲، و... که شماره‌های ۱۵۹ و ۱۴۹ و... به آن پرداخته‌اند.

- احزاب سیاسی:

ماهنامه اجتماع نقضینی است که فقط از طنز فراجناحی گل‌آقا که از همه انتقاد می‌کرد، بر می‌آمد (رفیع، ۱۳۸۹) مانند شماره ۱۳۸ به این مورد پرداخته است.

(ب) مسائل اجتماعی:

که در این بحث به مواردی چون مسائل شهری، زیست محیطی و مفاسد اداری و اجتماعی نگاهی انتقادی داشته است.

(ج) مسائل اقتصادی:

محتوای بررسی شده این بحث در برگزیده وضعیت مالی، صادرات و واردات، و شکاف طبقاتی است.

(د) مسائل فرهنگی:

شامل مواردی همچون وضعیت زبان فارسی و ادبی، حقوق زنان، احترام به اقلیتها، وضعیت دانشگاه‌ها، مطبوعات، کتاب و کتابخوانی، صدا و سیما، سینما، جشنواره‌ها و هنر از جمله نویسندگی می‌شود؛ که با توجه به موارد فوق جدول ذیل ارائه دهنده تعداد پرداختن گل‌آقا به مباحث روز و وقایع است.

جدول (۴) بررسی درون مایه‌های طنز گل‌آقا با توجه به وقایع

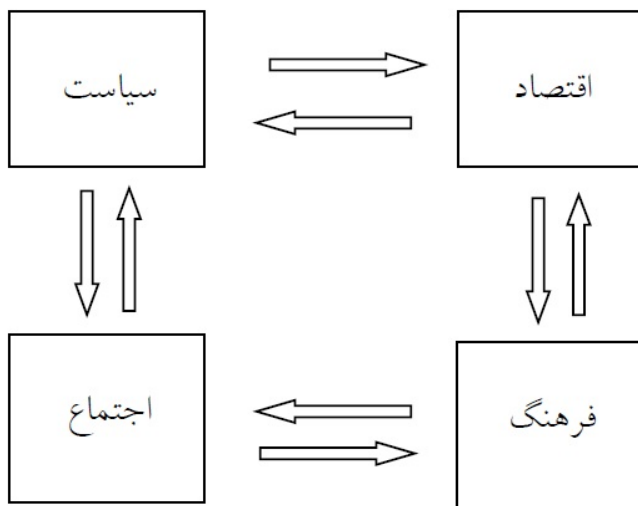
محوورها	عناوین	تعداد (به مورد)	جمع کل
مسائل سیاسی	حوادث سیاسی	۳	۴۶ مورد
	سیاست خارجی	۱۶	
	مطبوعات	۱۱	
	انتخابات	۱۰	
	احزاب سیاسی	۶	
مسائل اقتصادی	وضعیت مالی	۳	۵ مورد
	واردات و صادرات	۱	

محوورها	عناوین	تعداد (به مورد)	جمع کل
	شکاف طبقاتی	۱	
مسائل اجتماعی	مسائل شهری	۱	۷ مورد
	زیست محیطی	۲	
	احترام به اقلیت‌ها	۱	
	مفاسد اداری و اجتماعی	۳	
مسائل فرهنگی	وضعیت زبان فارسی و ادبی	۲	۲۷ مورد
	حقوق زنان	۲	
	مربوط به آموزش و پرورش	۱	
	وضعیت دانشگاه‌ها	۲	
	کتاب و کتابخوانی	۳	
	صدا و سیما	۳	
	سینما	۷	
	جشنواره‌ها	۲	
هنر	۷		
متفرقه	—	۹	۹
جمع کل			۹۴

مشاهده می‌شود که مسائل سیاسی در ماهنامه گل‌آقا در سال‌های ۷۶ تا ۸۴ بیشترین رقم را به خود اختصاص داده است که با در نظر گرفتن این توضیح، پربیراه نرفته ایم اگر بگوییم گل‌آقا در توسعه سیاسی ایران یکی از نقش‌های مهم را ایفا کرده است و نگاه اصلاح‌گرایانه نسبت به مسائل سیاسی از جمله درون مایه‌های طنز سیاسی ماهنامه بود.

از سوی دیگر می‌توان این را هم عنوان کرد که درون مایه طنز ماهنامه همه مسائل یک جامعه را در بر می‌گیرد و به نوعی با نگرش پارسونز در این زمینه همخوانی دارد. اینکه نه تنها نباید سیاست را در خلأ دید بلکه این ۴ مقوله با هم در ارتباط هستند به گونه‌ای که نمی‌توان گفت کدام یک مهمتر از دیگری است. چنانچه صابری فومنی می‌گوید: "حساسیت ما اولاً فقط

روی مسائل اجتماعی نیست. ما روی مسائل سیاسی، فرهنگی و اقتصادی هم حساسیت داریم و گاهی اگر بیشتر به طرف مسائل اقتصادی کشانده می‌شویم شاید ناشی از این امر باشد که مردم ما بیشتر در این قسمت گرفتاری و مشکل دارند" (صابری، ۱۳۷۲: ۴۵).

شکل (۲) ارتباط متقابل و بدون ارجحیت ۴ بعد توسعه، برگرفته از نگرش تالکوت پارسونز

۲- مسئولان:

اگرچه ماهنامه گل آقا در غالب موارد به برهم زدن تناسب و تغییر چهره اشخاص می‌پردازد تا هم مستقیماً فرد خاصی را هدف قرار ندهد و هم به اهداف خود نزدیک‌تر شده باشد اما در مواردی نیز به جهت عظمت و اهمیت فسادها و پستی‌ها و ناراستی‌ها و کج‌تابی‌ها، به وادی نقد مستقیم و صریح قدم می‌گذارد و از این رهگذر خطرها و آسیب‌هایی را می‌پذیرد و با توجه به اهمیت و حساسیت عرصه سیاست بسیاری از انتقادهای نیز به همان میزان ناگوار و دردناک است. لیکن مقدار مستقیم و غیر مستقیم بودن زبان طنزش تابع مقتضیات زمانی و شرایط سیاسی است. سوزها و شخصیت‌های طنز که عموماً در جایگاه قدرت قرار دارند باید از حداقل تحمل که همان اجازه آفرینش طنز است برخوردار باشند. طنر هشدار و زنگ خطری است که از سوی گروه‌های پیش‌رو اجتماعی به صدا در می‌آید و از فاصله‌ها سخن می‌گوید. علیرغم ظاهرش باید زیرکانه آن را جدی گرفت چون قصد ترمیم شکاف اجتماعی و کاهش بحران را دارد آن

هم به بهترین شکل و در صلح جویانه‌ترین وجه ممکن (معالی، ۱۳۹۴).

مسئولانی که آماج ماهنامه بوده اند شامل: مسئولان ایرانی و شخصیت‌های بین‌المللی می‌شوند که مسئولان ایرانی هم به دو قسمت مسئولین دولتی و هنرمندان که عضو جامعه مدنی محسوب می‌شوند، تقسیم شده است. جدول (۵) نشان دهنده این است که چه کسانی و چند مورد آماج ماهنامه گل‌آقا قرار گرفته‌اند.

جدول (۵) مسئولان ایرانی (داخلی) و ماهنامه گل‌آقا

افراد	سمت	تعداد مورد آماج گرفتن
مهاجرانی	وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی	۵
باهنر	نماینده مجلس	۵
معین	وزیر فرهنگ و آموزش عالی	۴
میرسلیم	وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی سال ۷۶	۱
لاریجانی	رئیس صدا و سیما و کاندید ریاست جمهوری	۴
حسن حبیبی	معاون اول رئیس جمهور	۱
کرباسچی	شهردار تهران	۱
نبوی	مدیر مئول روزنامه رسالت	۳
حداد عادل	رئیس فرهنگستان زبان و ادب فارسی	۳
عسگر اولادی	دبیر کل موفتلفه	۳
خاتمی	نائب رئیس مجلس ششم	۱
تاج زاده	معاون سیاسی وزیر کشور	۱
چمران	رئیس شورای شهر تهران	۱
سحابی	فعال ملی - مذهبی	۱
یزدی	فعال سیاسی	۱
اصغرزاده	فعال سیاسی	۱
شیبانی	شورای شهر	۱
خرازی	وزیر امور خارجه	۱

تعداد مورد آماج گرفتن	سمت	افراد
۲	کاندید ریاست جمهوری	توکلی
۳	کاندید ریاست جمهوری	ولایتی
۲	کاندید ریاست جمهوری	رضایی
۲	کاندید ریاست جمهوری	زواره‌ای
۱	کاندید ریاست جمهوری	هاشمی رفسنجانی
۱	رئیس مجمع تشخیص مصلحت نظام	هاشمی رفسنجانی
۱	کاندید ریاست جمهوری	قالیباف

کاریکاتور از هنرمندان، نویسندگان و افرادی که با هنر و ادبیات آشنا و عضو جامعه مدنی هستند، با دارا بودن تأثیری مثبت بر ذهن مخاطب، می‌تواند تحمل نقدپذیری را در مسئولین بالا برده و در انتقال معنای مطلب کمک موثرتری داشته باشد.

جدول (۶) اعضای جامعه مدنی و ماهنامه گل آقا

تعداد مورد آماج گرفتن	سمت	افراد
۱	بازیگر	پناهی
۲	نویسنده	دانشور
۱	خواننده	ناظری
۱	خواننده	شجریان
۱	بازیگر	مشایخی
۲	نویسنده، شاعر، پژوهشگر، تاریخ دان	باستانی پاریزی
۱	نویسنده	دولت آبادی
۲	مدیر مسئول ماهنامه گل آقا	صابری فومنی
۱	نویسنده	شاپور
۱	نویسنده	جمالزاده

انتقاد از نظام سلطه و قدرتهای بزرگ هم از بحث‌های توسعه سیاسی است؛ یعنی همان رویکر انتقادی به نظام بین الملل که می‌تواند قایق سیاست خارجی را در اقیانوس پرتلاطم بین الملل به ساحل مقصود برساند.

جدول (۷) شخصیت‌های بین‌المللی و ماهنامه گل‌آقا

تعداد مورد آماج گرفتن	سمت	افراد
۱	نخست وزیر	تونی بلر
۱	وزیر خارجه آمریکا	کالین پاول
۵	رئیس جمهور آمریکا	بوش
۳	رئیس جمهور عراق	صدام
۳	اولین رئیس جمهور آمریکا	آبراهام لینکلن
۱	ولیعهد انگلیس	پرنس چارلز

و جدول زیر نشان دهنده این است که ماهنامه گل‌آقا به کدام یک از شاخص‌های توسعه سیاسی پرداخته است.

جدول (۸) شاخص‌های توسعه سیاسی و ماهنامه گل‌آقا

تعداد (به مورد)	عناوین
۱۰	انتخابات آزاد
۲	آزادی بیان
۳	آزادی عقیده
۱	یکپارچگی ملی
۱۰	فعالیت احزاب
۱۱	آزادی مطبوعات
۱۰	انعطاف‌پذیری سیاسی
۴	گسترش امکانات آموزشی
۴	تساهل سیاسی

عناوین	تعداد (به مورد)
آزادی‌های رسانه جمعی	۵
اعتماد سازی	۲
حاکمیت قانون	۱
وجود اتحادیه‌های صنفی	۲
تضمین حقوق فردی	۳
خصلت غیر شخصی بودن سیاست	۲
سیاست خارجی	۷
جمع	۷۷
متفرقه	۱۷
جمع کل	۹۴

مشاهده می‌شود که در خصوص پرداختن ماهنامه گل‌آقا به شاخص‌های توسعه سیاسی با توجه به تعاریفی که در فصول قبل ارائه شد، می‌توان گفت طنز سیاسی گل‌آقا یکی از عواملی بود که در دوران اصلاحات، مسیر را برای توسعه سیاسی هموار و مناسب کرد.

نتیجه‌گیری:

بنابراین در فرایند تاثیر طنز بر توسعه سیاسی می‌توان دو رویکرد را مورد بررسی قرار داد: رویکرد بازتاب دهنده^۱:

بازتاب مبتنی بر این فرضیه است که هنر آینه جامعه است. "رویکرد بازتاب در جامعه شناسی هنر مشتمل بر حوزه گسترده‌ای از تحقیقات مبتنی بر این عقیده مشترک است که هنر آینه جامعه است؛ یا هنر به واسطه جامعه مشروط شده و تعیین می‌یابد" (الکساندر^۲، ۲۰۰۳: ۲۱) این رویکرد پیشینه طولانی و ستوده‌ای در جامعه‌شناسی دارد و با تمرکز بر نگاه جامعه‌شناسی به هنر، به مطالعه و آموختن درباره جامعه می‌پردازد. به عبارتی برای شناخت جامعه می‌توان به

1. Reflectivite Approach
2. Alexander

بررسی آثار هنری آن جامعه دقت کرد زیرا مسائل مختلف در هنر هر جامعه منعکس شده است. و از آنجا که طنز یک از جلوه‌های هنر است بنابراین می‌تواند واقعیت را بازتاب دهد. رابطه طنز و جامعه چیزی بیشتر از یک تصویر برداری ساده است. رویکرد بازتاب برای بررسی میزان انطباق محتوای پیام‌های رسانه‌ای با آنچه در واقعیت رخ می‌دهد مناسب است. اینکه جلوه‌های هنر در جامعه شامل کدام جنبه می‌شود باید در هر پژوهش مشخص شود که این پژوهش بازتاب هنر را بازتاب طنز ماهنامه گل‌آقا در توسعه سیاسی ایران مورد بررسی قرار داده است. یعنی با بیان طنز به نقد روندهای سیاسی و اجتماعی می‌پرداخت و به نوعی بازتاب دهنده وضعیت سیاسی و اجتماعی آن دوران بود. مهمترین روش‌های استفاده شده از سوی پژوهشگران در ذیل رویکرد بازتاب را تحلیل تفسیری، تحلیل محتوا، نشانه‌شناسی ساختاری، تحلیل مناسک آیینی، و روش‌های ترکیبی می‌دانند (الکساندر، ۲۰۰۳: ۲۴)؛ که در این پژوهش از روش تحلیل محتوا بهره گرفته شد. انعکاسی از مسائل مربوط به جامعه ایران، شاخص‌های توسعه و انتقاد از مسئولان و تلاش برای رفع نقایص و کاستی‌ها جامعه را به سوی اصلاح و پیشرفت سوق می‌دهد. بنابراین پس از بازتاب، میل به جهت‌یافتگی مثبت در مسیر توسعه را خواهیم داشت. رویکرد جهت دهنده!

"طنز یک قدرت و اقتداری است که می‌تواند موثر باشد و وقتی احساسات و اندیشه‌های مردم به سمت مقاصد مفید اجتماعی دارای یک پایگاه محکم اجتماعی است طبعاً می‌تواند موثر واقع شود" (رفیع، ۱۳۹۴) وقتی هدف طنز اصلاح و گام برداشتن به سوی کمال است منطقیاً به سمت رشد و تعالی و اگر در زمینه‌های سیاسی در جهت پیشرفت گام بردارد بنابراین می‌توان سهم مهمی نه تنها در بستر سازی بلکه برای جهت دادن به سمت توسعه سیاسی، دارای قابلیت‌های انفعالی و ارزشی باشد.

از سوئی دیگر وقتی توسعه سیاسی، توانایی نظام سیاسی در پاسخگویی به مردم باشد، توانایی نظام سیاسی به معنای توانایی رویارویی مسئولین و تصمیم‌گیرندگان با هرگونه مسائل و مشکلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی است (مشیرزاده، ۱۳۷۶: ۲۳)، بنابراین هرچه توانایی برخورد با مشکلات بیشتر، نقدپذیری بیشتر و تلاش برای اصلاح نقایص افزایش می‌یابد. بنابراین:

1. Orientational Approach

۱) ماهنامه گل‌آقا با بیان شیرین و ترسیم کاریکاتورهایی از مسئولین، آن‌ها را نسبت به مشکلاتی که جامعه از آن رنج می‌برد، آگاه می‌کرد.

۲) اعتراض به زبان طنز علاوه بر تأثیری که بر عامه مردم دارد، گاه به مذاق حاکمان و سیاستمداران هم خوش می‌آید.

۳) کاریکاتور و طنز گل‌آقا با توجه به اثر آنی که در مخاطب ایجاد می‌کند چه بسا می‌تواند تأثیری عمیق‌تر و تأثیرگذارتر داشته باشد.

۴) گاهی جلد به جهت ارائه اصل مطلب و نپرداختن به زوایا و حواشی، می‌تواند در روشنگری عمومی نقشی بسیار تعیین‌کننده و اساسی داشته باشد.

۵) ماهنامه در بیان طنز سیاسی، که اغلب تناقض‌نمایی در سطح اندیشه، لفظ، جمله و تصویر صورت می‌گیرد، از عناصر و شخصیت‌های تاریخی، مکانی و زبانی بهره می‌گیرد.

۶) نگاه اصلاح‌گرایانه نسبت به مسائل از دورن مایه‌های طنز گل‌آقایی است. وجود آزادی بیان و اندیشه عقلانی در دوران اصلاحات که گل‌آقا از آن بهره می‌جست باعث شد تا مطالب ارائه شده، دلسوزانه و به نفع جامعه باشد.

طنز مجاللی برای واقعیت‌ها، انعکاس‌کاستی‌ها و نقد رفتارها به نیت اصلاح است و چون بیانی هنرمندانه و شیرین دارد کمتر باعث رنجش طرف مقابل می‌شود و این فرصت را هم برای جامعه فراهم می‌کند که قبل از انباشته شدن جدی دلخوری‌ها و سوء تفاهم‌ها و بیان ناپسند آن‌ها، به شیوه‌ای مطالباتش را بیان کند که هم سیاه‌نمایی نباشد، هم ادبیاتی خشن به کار گرفته نشود. بر همین اساس طنز باید نجیبانه، منصفانه و تا حدی ادیبانه باشد. طنزپرداز چون هدف اصلاح دارد ولی می‌خواهد کاستی را روایت کند؛ پس خنداندن مخاطب برایش آنقدر مسئله اصلی نیست که نجابت را کنار بگذارد. چون می‌خواهد کلامش تأثیرگذار باشد با رفتار آدمها شوخی می‌کند نه با شخصیتشان، پس منصفانه است و دارای ادبیاتی فاخر است. و طنز گل‌آقا با دارا بودن این خصوصیات باعث شد اندک مسئولانی هم که گاهی طنزهای گل‌آقای را برنمی‌تافتند ناچار بودند تظاهر کنند که مثل همه مردم و بیشتر مسئولان عالی رتبه در برابر طنز سعه صدر دارند.

بنابراین می‌توان گل‌آقا را آئینه تمام‌نمای دلمشغولی‌های دوران اصلاحات بی‌هیچ قسمت‌تاریک دانست.

منابع

منابع فارسی:

- احترامی، منوچهر. (۱۳۷۸). جامع الحکایات؛ چاپ اول، تهران: گل آقا
- احسانی، سجاد. (۱۳۸۸). "دولت و توسعه سیاسی (بررسی موردی: تاثیر دولت هشت ساله اصلاحات در توسعه سیاسی ایران سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۴)" پایان‌نامه کارشناسی ارشد: دانشگاه رازی
- ازغندی، علیرضا. (۱۳۷۹). توسعه سیاسی، کشمکش‌های سیاسی دگرگونی‌های اجتماعی، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی دانشگاه شهید بهشتی، ۱(۱۳)، ۸۵-۱۰۶
- اسماعیلی، حمید رضا. (۱۳۹۴). ایدئولوژی اصلاحات (اصلاحات به روایت حلقه آئین): مرکز اسناد انقلاب اسلامی
- افروغ، عماد. (۱۳۸۰). چالش‌های کنونی ایران، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی؛ تهران: سازمان تبلیغات اسلامی حوزه هنری ناشر، انتشارات سوره مهر.
- امراللهی رامشه، محمدعلی. (۱۳۸۹). "تداخل بحران‌ها و تاثیر آن بر توسعه سیاسی پهلوی دوم"؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد: دانشگاه تهران
- امینی، زهرا. (۱۳۹۳). "بررسی جایگاه طنز از گذشته تا به امروز با تأکید بر آثار عبید زاکانی، علی اکبر دهخدا و کیومرث صابری فومنی (گل آقا)" پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی: واحد خلخال.
- انصاری لاری، ابراهیم. (۱۳۷۶). انتخاب هفتم؛ تهران: انتشارات همشهری.
- آرین پور، یحیی. (۱۳۷۲). از صبا تا نیما؛ ج ۲، چاپ پنجم، تهران: زوار.
- آقابخش، علی؛ افشاری‌راد، مینو. (۱۳۷۹). فرهنگ علوم سیاسی، چاپ اول، تهران: نشر چاپار
- بدیع، برتران. (۱۳۷۶). توسعه سیاسی، ترجمه احمد نقیب زاده؛ تهران: نشر قومس.
- بشیری، حسین. (۱۳۸۲). عقل در سیاست؛ تهران: نگاه معاصر
- بهرامی، ناهید. (۱۳۹۲). "سیر تحول تاریخی طنز سیاسی از فتح تهران تا پایان پهلوی" پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران: اهواز.
- بهزادی اندوهجردی، حسین. (۱۳۷۹). طنز و طنزپردازی در ایران؛ تهران: صدوق.

- پوینده، محمد جعفر. (۱۳۸۱). سودای مکالمه خنده، آزادی؛ تهران: چشمه.
- ترابی، یوسف. (۱۳۸۸). اجماع نظر نخبگان سیاسی و توسعه در ج.ا.ا؛ تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام).
- خاتمی، سید محمد. (۱۳۷۹). گزیده سخنرانیهای رئیس جمهور در باره توسعه سیاسی، اقتصادی و امنیت با مقدمه سید محمد علی ابطحی؛ تهران: طرح نو
- خاکی فیروز، مهدی. (۱۳۷۸). توسعه سیاسی؛ چاپ اول، تهران: نشر قطره
- خلیلی، علی اکبر؛ دورکی، علی اصغر. (۱۳۸۶). آماج‌های طنز سیاسی حالت؛ فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، شماره ۶۱.
- دارابی، علی. (۱۳۸۸). دلایل یک ناکامی: بررسی دلایل ناکامی دولت اصلاحات در فرایند توسعه سیاسی؛ ماهنامه زمانه، شماره ۸۱.
- زیباکلام، صادق. (۱۳۸۳). از هانتینگتون و خاتمی تا بن لادن، برخورد یا گفتگو میان تمدن‌ها؛ تهران: روزنه.
- سلیمانی، محسن. (۱۳۹۱). اسرار و ابزار طنزنویسی؛ تهران: انتشارات سوره مهر.
- شریفی، محمد. (۱۳۸۷). فرهنگ ادبیات فارسی؛ تهران: نشر نو.
- شوقی، احمد. (۱۳۸۴). حافظ عاشقی رند و بی‌سامان؛ تهران: شایسته.
- شیرزادی، رضا. (۱۳۹۰). نوسازی، توسعه، جهانی شدن، چاپ اول، تهران: آگه.
- صابری فومنی، کیومرث. (۱۳۷۲). ما طنز را با عشق، صمیمیت و... می‌نویسیم؛ مصاحبه گل آقا با تهران تایمز: گل آقا.
- فارسی، منصور. (۱۳۷۱). نگرشی بر کلیات تئوری کاریکاتور؛ جلد اول، تهران: انتشارات پارت.
- لکزایی، نجف؛ حسینی، غلامرضا. (۱۳۹۱). الگوهای توسعه سیاسی با تأکید بر اندیشه امام خمینی^(ره)؛ فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی
- محمدی مهر، غلامرضا. (۱۳۸۷). روش تحلیل محتوا؛ تهران: گنجینه علوم انسانی، دانش‌نگار.
- مرکز استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، (۱۳۸۳). روند متغیر سیاست خارجی آمریکا در ایران.

معالی مهربانی، حامد. (۱۳۹۴). طنز زبانی برای یک انقلاب، کاوشی بر نقش طنز در ادبیات سیاسی، اجتماعی مشروطه.

یوسفی اشکوری، حسن. (۱۳۷۹). یاد ایام رویکردهای سیاسی در جنبش اصلاحات؛ تهران: گام نو.

مصاحبه‌ها:

بیابانکی، سعید. (۱۳۹۴/۵/۸). طنز، توسعه و گل آقا (مصاحبه تخصصی)؛ تهران: فرهنگسرای بهاران، عصر شعر طنز.

خرمشاهی، محمد. (۱۳۹۴/۱۰/۱۷). ویژگی‌های طنز گل آقا (مصاحبه تخصصی)؛ تهران: فرهنگسرای ملل.

رفیع، جلال. (۱۳۹۴/۱۱/۲۶). توسعه سیاسی در آئینه طنز (مصاحبه تخصصی)؛ تهران: دفتر تحریریه روزنامه اطلاعات بین‌المللی.

زروئی نصرآبادی، ابوالفضل. (۱۳۹۴/۱۰/۱۲ و ۱۳۹۴/۱۱/۶). ارتباط طنز و توسعه (مصاحبه تخصصی)؛ تهران: فرهنگسرای نیاوران.

صدر، رؤیا. (۱۳۹۱/۱۰/۱۴). جایگاه طنز در توسعه سیاسی (مصاحبه تخصصی)؛ تهران.

صفرزاده، گیتی. (۱۳۹۴/۱۰/۱۳). مولفه‌های طنز سیاسی (مصاحبه تخصصی)؛ تهران.

عربانی، احمد. (۱۳۹۴/۵/۲). ماهنامه گل آقا و توسعه سیاسی (مصاحبه تخصصی)؛ تهران: دفتر کاریکاتور.

روزنامه‌ها:

روزنامه آفتاب یزد، ۱۳۸۰/۱۲/۱۴، ۱۳۸۰/۰۲/۱۵، ۱۳۷۹/۱۱/۲۶

روزنامه بهار، ۱۳۷۹/۰۴/۳۰

روزنامه سلام، ۱۳۷۶/۰۱/۷

منابع لاتین:

Alexander, v. (2003), sociology of the Arts: Exploring Fine and popular Forms, London: Blackwell publishing.

Blondel, jean,(1990), comparative Government An introduction.

Pye, l. (1996). Aspects of Political Development London: Brown. Series Politics.

